

УДК 343.851

В. О. Малярова

**ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ
У СФЕРІ СТАТЕВИХ СТОСУНКІВ**

Систематизовано обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. Запропоновано узагальнений перелік обставин, які деталізуються в процесі планування розслідування кожного конкретного злочину проти моральності у сфері статевих стосунків. Перелік цих обставин формується з урахуванням кримінально-правових ознак самого злочину та особливостей слідчої ситуації, що складається на певному етапі розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження; предмет доказування; злочини проти моральності; сфера статевих стосунків; обставини, що підлягають встановленню; криміналістична характеристика.

Вивчення судово-слідчої практики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, а також розробка криміналістичної характеристики злочинів цього виду дозволили скласти розширений перелік обставин, які підлягають встановленню в процесі розслідування таких злочинів. Використання запропонованого переліку дозволить оптимізувати діяльність слідчого і забезпечити всебічне, повне та об'єктивне дослідження всіх обставин провадження, необхідне для прийняття правильних і законних

© Малярова В. О., 2013

рішень як на різних етапах розслідування, так і щодо провадження в цілому.

Метою цієї статті є запропонування узагальненого переліку обставин, який необхідно деталізувати в процесі планування роботи з конкретного кримінального провадження з урахуванням кримінально-правових ознак самого злочину, особливостей слідчої ситуації, що складається на тому чи іншому етапі розслідування. Та спочатку хотілося б у кількох словах зупинитися на теоретично-прикладному значенні розглянутої категорії.

Питання про місце обставин, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів певного виду, у криміналістичних методиках є дискусійним і вирішується дослідниками по-різному. Окремі з них (О. М. Васильєв, В. Г. Танасевич, І. О. Возгрін, Ю. П. Аленін) вважають, що обставини, які підлягають встановленню, є частиною криміналістичної характеристики; інші – їх переважна більшість (О. Н. Колесніченко, В. П. Бахін, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько, В. В. Тіщенко) – розглядають цей елемент як автономну структуру окремих методик розслідування.

Аргументація перших про те, що перелік обставин, які підлягають встановленню під час розслідування злочину, являє собою один із видів довідкових криміналістичних даних, певного роду інформацію, що необхідна працівникам оперативних підрозділів, слідчим та іншим посадовим особам для успішної організації розкриття, розслідування і попередження злочинів [1, с. 302], видається нам досить дискусійною. Суть названих обставин певним чином споріднює їх із криміналістичною характеристикою злочину, наразі так само, як і з іншими структурними елементами методик розслідування.

Функціонально, методологічно і методично обставини не можуть бути структурними компонентами криміналістичних характеристик, адже:

- 1) вони являють собою необхідні елементи доказування;
- 2) для їх визначення не підходить загальна методологія побудови криміналістичної характеристики;
- 3) вони виступають як пов'язуючий компонент між криміналістичними характеристиками (інформаційно-статистичними моделями) і діяльністю з розслідування злочину (в широкому розумінні).

З цього приводу В. В. Тіщенко зазначає: «... у методиці розслідування окремих категорій злочинів обставини, що підлягають встановленню, мають криміналістичне значення, оскільки обумовлюють кінцеві завдання розслідування, спрямованість слідчих версій, постановку проміжних завдань розслідування на його різних етапах і в різних слідчих ситуаціях» [2, с. 208].

Для систематизації обставин, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів, окремі автори пропонують використовувати елементи предмета доказування, які містяться в кримінально-

процесуальному законі; інші – елементи предмета доказування і склад злочину, описаний у кримінальному законі.

Останній підхід є більш зручним і доречним, адже він пропонує, аналізуючи обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, систематизувати їх на основі предмета доказування та ознак складу злочину, що обов'язково мають бути доведені під час розслідування. Така позиція, на наш погляд, сприяє правильній орієнтації слідчого у визначенні предмета і меж доказування у процесі розслідування цієї категорії злочинів. Крім того, він допомагає визначити точний напрямок пошуку доказів, сприяє чіткому плануванню розслідування і забезпечує необхідну всебічність дослідження обставин кожного розслідуваного діяння, що передбачене законом.

Аналіз судово-слідчої практики, спеціальних літературних джерел, присвячених розглянутій та спорідненій проблематиці, а також власний авторський досвід дозволяють визначити коло обставин, які підлягають встановленню в ході розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Назване коло обставин, у першу чергу, обумовлюється предметом доказування, передбаченим ст. 91 КПК України. У комплексі з криміналістичними ознаками вказаних злочинів вони становлять алгоритм слідчої діяльності по кожному кримінальному провадженню.

Отже, у кримінальному провадженні доказуванню підлягають:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Враховуючи цей перелік обставин, які підлягають доказуванню, ознаки та структуру складів злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, пропонуємо розглянути коло обставин, що підлягають встановленню під час розслідування, відповідно до обраного нами підходу.

1. Обставини, пов'язані з подією злочину та іншими елементами об'єктивної сторони.

1.1. Подія злочину (який злочин вчинено).

Особлива складність вирішення цього питання на початковому етапі розслідування виникає у випадку відсутності заяви з боку

потерпілого. Однак нам уявляється необхідним виділяти цю обставину як самостійну і першочергову, оскільки окремі злочини проти моральності у сфері статевих стосунків часто пов'язані саме зі знищенням людини з місця її перебування або проживання. Плануючи діяльність з розслідування конкретного факту зникнення особи, слідчому не треба обмежуватися якою-небудь однією версією, він повинен висувати усі версії, які не суперечать зібраній інформації і мають підстави для висування.

1.2. Місце вчинення злочину (виконання кожного з етапів злочинної операції: вербування, переміщення, утримання потерпілого; маршрут транспортування потерпілих; межі злочину в цілому).

Однією з особливостей досліджуваної категорії злочинів є можливість наявності безлічі місць події, оскільки саме вчинення злочину може проходити в кілька етапів. Слід мати на увазі, що в ході розслідування повинно бути не тільки встановлено всі місця події, але й доведено, чому кожне з них є таким, яку саме частину злочинного задуму реалізовано в цьому місці.

1.3. Час і термін виконання окремих етапів і злочину в цілому.

Іноді ці дані можна встановити з точністю до хвилини (якщо злочин було припинено досить швидко), а деколи в ході розслідування вдається встановити тривалість виконання злочинних дій тільки орієнтовно (якщо, наприклад, сексуальна експлуатація потерпілого продовжувалася кілька тижнів або місяців).

Слід мати на увазі, що істотні розходження у змісті етапів реалізації злочинного задуму спричиняють й істотні розходження у тривалості кожного з них, а головне – не менш істотні розходження у точності встановлення їх термінів і меж.

1.4. Способи дії злочинців на кожному з етапів злочинного посягання.

Очевидно, що так само, як і місце, час реалізації кожного з етапів злочинної операції, способи їх реалізації повинні досліджуватися стосовно кожного з етапів окремо. Час, місце і спосіб вчинення злочину щільно пов'язані між собою, оскільки, як було показано вище, значною мірою обумовлюють один одного. Однак не випадково досить часто у криміналістичній літературі зустрічається твердження про те, що саме спосіб вчинення злочину є стрижнем його криміналістичної характеристики. Від того, наскільки повно буде досліджено спосіб вчинення злочину проти моральності у сфері статевих стосунків у кожному конкретному випадку, багато в чому буде залежати ефективність розшуку злочинців, а також успішність проведення операції з їх затримання.

Крім того, саме по тому, яким способом діють злочинці (кожен з них окремо і вся група в цілому), зазвичай є можливим установити, хто є лідером злочинної групи, які ролі інших її членів. Виходячи зі способу вчинення злочину, можна прогнозувати подальшу поведінку злочинців, висувати обґрунтовані версії про реальні

мотиви вчинення цього злочину, вирішувати питання про перспективність (або, навпаки, безперспективність) розробки проведення певних оперативних комбінацій і тактичних операцій тощо.

1.5. *Знаряддя і засоби, використані злочинцями; характер їх застосування на кожному з етапів; факт застосування зброї (якщо застосовувалася, то яка, ким і для яких цілей); походження цих знарядь і засобів у злочинців.*

Типовим недоліком у роботі органів досудового розслідування є виявлення не всіх знарядь, а лише деяких із тих, котрі використовувалися на окремих етапах вчинення злочину.

У випадку використання злочинцями вогнепальної, холодної зброї, вибухових пристроїв або сильнодіючих отруйних речовин слідчі, звичайно, досліджують питання, пов'язані з такими знаряддями вчинення злочинів. Однак не можна обмежуватися лише встановленням того, яка саме зброя (вибуховий пристрій) була використана. Необхідно прагнути встановити та проаналізувати увесь комплекс питань про те, звідки злочинці одержали цю зброю, чи не використовували її раніше (якщо так, то коли саме, за яких обставин), що і чому збиралися робити з нею надалі.

1.6. *Зміни в обстановці місця події.*

Слідчі на практиці явно недооцінюють важливість дослідження цієї групи обставин. Зазвичай основну увагу приділяють тому, що з'явилося на місці події і як виявлену інформацію можна використати у розслідуванні злочину. Це дуже важливі питання. Природно, слід звертати увагу на будь-який предмет, що з'явився на місці реалізації того чи іншого етапу злочинної операції у зв'язку з цим або після цього.

1.7. *Наявність дій з приховування окремих етапів реалізації злочинного задуму, їх слідів або злочину в цілому; їх характер.*

Залежно від того, наскільки ретельно будуть досліджені зазначені обставини, залежить перевірка версій про те, хто саме брав участь у вчиненні злочину.

Розглянуті обставини так само, як і всі інші, повинні бути вивчені стосовно кожного зі злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків або етапів злочинної діяльності. Важливо встановити не тільки сам факт приховування злочину або його слідів, але й те, коли саме такі дії були розпочаті злочинцями, в чому конкретно вони виразилися і, головне, чому це були саме такі дії і чому вони були виконані саме на даному етапі операції.

1.8. *Час перебування потерпілого в кожному з місць події.*

Цю групу обставин слід розглядати в єдності з питаннями про строки реалізації кожного з етапів злочинної операції. З одного боку, дослідження цього комплексу обставин дозволить точніше визначити межі кожного з етапів, а з іншого боку, – встановлені межі допоможуть визначити, як довго той або інший член злочинної групи знаходився в тому чи іншому місці події і, головне, коли і як його залишив (із потерпілим або без нього).

Крім того, встановлення того, як довго кожен зі злочинців перебував у тому чи іншому місці події, дозволить перевірити, наскільки правильна знайдена відповідь на запитання про те, скільки членів групи брали участь у виконанні злочинних дій.

1.9. *Наявність фактів передачі потерпілого від одного члена злочинної групи до іншого на різних етапах злочину* (коли, ким, кому, де, за яких обставин, чому, які були дії всіх учасників передачі).

Дослідження зазначеної групи обставин дозволить не тільки уявити, реконструювати та змодельовати механізм вчинення злочину, але й перевірити версію про те, що не всі з учасників вчинення злочину ще встановлені. Залежно від отриманої відповіді на поставлені запитання можна досить точно встановити, яка роль кожного з членів злочинної групи, і не тільки встановити, але й навести вагомі аргументи (докази) на обґрунтування свого рішення.

II. Обставини, пов'язані з об'єктом і предметом злочинного посягання, а також ті, що характеризують вид і розмір завданої їм шкоди.

2.1. *Кількість і персональні дані потерпілих, їх особистісні характеристики, вид діяльності* (яка саме); якщо потерпілим є неповнолітній, то крім зазначених відомостей, необхідно зібрати інформацію про батьків і сферу їх діяльності; якщо серед потерпілих є жінки, то чи не перебувають вони у стані вагітності тощо.

2.2. *Поведінка потерпілих до, під час і після злочину, а також на наступних етапах аж до звільнення*. Дослідження цієї групи обставин щільно пов'язане з вивченням способу вчинення злочину, зіставленням його з діями злочинців і потерпілих. У розглянуту групу входять ті дії, які не обов'язково є віктимними. Для відтворення загальної картини події дуже важливим уявляється дослідження того, як саме поводить себе кожен із учасників подій. Важливо встановити, як поведився потерпілий, починаючи з того, як ним був сприйнятий факт залучення або втягнення, вербування, і закінчуючи тим, якою саме була його подальша поведінка: чи намагався він вступити в контакт зі злочинцями, як саме, чому, яку мету при цьому переслідував, чи намагався вчинити опір, яким чином, коли, а якщо не намагався, то чому.

2.3. *Характер і розмір шкоди, заподіяної здоров'ю потерпілих (одному чи декільком); походження цієї шкоди, її джерела*.

Необхідність дослідження цього кола обставин також обумовлюється текстом диспозиції статей, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти моральності у сфері статевих стосунків. Тим більше, що застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я, не є кваліфікуючою ознакою, а отже, потребує додаткової кваліфікації. Однак така необхідність має і причини криміналістичного характеру.

2.4. Розмір і характеристики матеріальних збитків.

У процесі вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків потерпілому можуть бути заподіяні і матеріальні збитки різних видів. По-перше, безсумнівно, матеріальні збитки заподіяні потерпілим, здоров'ю яких було завдано значної шкоди. По-друге, такі збитки будуть заподіяні у разі пристосування та прилаштування до умов вчинення злочинів факторів та об'єктів оточуючого середовища. По-третє, матеріальні збитки, можливо, будуть заподіяні власнику приміщення, ділянки місцевості чи транспортного засобу, що були використані злочинцями як місце реалізації того чи іншого етапу злочинної діяльності. Про останній вид збитків слідчі часом забувають і не беруть їх до уваги під час визначення розміру шкоди, заподіяної злочинцем, що, на наш погляд, неправильно. По-четверте, матеріальні збитки можуть бути заподіяні тій юридичній особі, чий статус був використаний у злочинних цілях. Ці збитки можуть настати також і внаслідок передачі злочинцям права власності потерпілих або третіх осіб на ті чи інші об'єкти, а також у результаті зриву виконання раніше досягнутих домовленостей або передачі договірних прав злочинцям чи названим ними особам.

2.5. Інші тяжкі наслідки вчинення злочину.

Згадування про інші тяжкі наслідки серед обтяжуючих обставин міститься в ч. 3 ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» [3]. Отже, необхідність дослідження цього питання очевидна.

III. Обставини, пов'язані із суб'єктом, суб'єктивною стороною та особою підозрюваного (обвинуваченого).

3.1. Кількість осіб, які брали участь у реалізації злочинних дій або окремих етапів; їх роль.

Для визначення міри відповідальності кожного зі злочинців дуже важливо точно встановити, скільки злочинців (і хто саме) брали участь на кожному з етапів окремо. По-перше, це має знайти відображення у повідомленні про підозру та обвинувальному акті, а по-друге, буде враховано судом під час призначення покарання.

3.2. Наявність і характер висловлених злочинцями пропозицій або погроз (які, кому, коли і яким способом передавалися: безпосередньо, опосередковано (по телефону, іншому переговорному пристрою, у листі, записці тощо).

Висловлювання пропозицій або погроз є невід'ємною частиною більшості злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. Характер і зміст пропозицій чи погроз, а також час їх повідомлення тим особам, кому вони адресовані, дозволяють деякою мірою судити насамперед про мотиви і мету вчинення злочину. Як уже зазначалося, метою розглянутого виду злочинів може бути одержання у майбутньому матеріальної або нематеріальної вигоди. Мотиви ж злочинних дій можуть бути різними. Більше того, мотиви

участі у вчиненні злочину різних співучасників можуть також не збігатися. Саме зміст таких пропозицій або погроз вказує на ті обставини, з якими злочинці пов'язують звільнення потерпілого.

3.3. *Замовний характер вчиненого злочину; одержання плати за вчинення злочину (безпосередньо від замовника, через посередника); пов'язані з цим обставини.*

Факт одержання плати за вчинення злочину, природно, свідчить про замовний характер злочину. У зв'язку з цим важливо з'ясувати, хто є «автором» пропозицій, чи виходять вони від замовника або відображають мотиви виконавців злочину. У будь-якому випадку дослідження цього питання має велике практичне значення.

3.4. *Наявність ознак організованості в діях групового суб'єкта злочину, розподіл ролей співучасників, їх функцій в загальному механізмі вчинення злочину.*

Ця група обставин виділена нами як самостійна, насамперед тому, що результат їх дослідження дозволить усвідомити дійсний ступінь суспільної небезпеки злочинної групи, що вчинила злочини проти моральності у сфері статевих стосунків. Крім того, диспозиція ст. 149 КК України сформульована таким чином, що вчинення торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини за попередньою змовою групою осіб і організованою групою є відповідно обтяжуючими та особливо обтяжуючими обставинами. У першому випадку дії винних кваліфікуються за ч. 2, у другому випадку – за ч. 3 зазначеної статті.

3.5. *Наявність попередніх контактів злочинців з потерпілим, його рідними, знайомими; як долався опір потерпілих на кожному з етапів злочинної операції.*

Початкове дослідження названої групи обставин дозволить більш точно визначити коло осіб, які володіють інформацією про цілі та мотиви вчинення злочинів, особливості поведінки злочинців до вербування, а також про підготовчі дії злочинців. Ці обставини разом зі способом реалізації кожного з етапів виконання злочинного задуму дозволяють судити про ту роль, яку відіграє кожен з учасників у злочинній групі (в тому числі і виявити лідера групи).

3.6. *Мотив учинення злочину. Характеристика особи підозрюваного (обвинуваченого).*

Це головне питання всього процесу розслідування. Його аналіз включає комплексну оцінку всіх даних про особу злочинця, що, врешті-решт, дасть відповідь на питання про причини, істинні цілі та мотиви злочинної діяльності, про те, чи були пов'язані, а якщо були, то як саме, потерпілий і злочинець.

IV. *Обставини, що сприяли вчиненню злочину.*

4.1. *Причини та умови вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.*

Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України [4] і не містить вказівки на необхідність установлення цих факторів, ця робота

є необхідною, адже обумовлена вимогою проведення повного розслідування (ст. 2 КПК України), інтегрованим характером обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), а також самою логікою процесу розслідування.

4.2. Інші фактори.

Що стосується цієї категорії обставин, то їх установлення не є обов'язковим і взагалі нами пов'язується з необхідністю вдосконалення правоохоронної системи, а саме оптимізації процесів її реагування на факти вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Підсумовуючи викладене, слід звернути увагу на те, що не тільки злочини проти моральності у сфері статевих стосунків вчиняються, як правило, групою злочинців, але й потерпілими може бути група громадян. У цих випадках обсяг роботи у кримінальному провадженні різко збільшується, оскільки обставини, що підлягають встановленню, належить досліджувати відносно кожного потерпілого окремо, тому що кожен з етапів вчинення злочину чи злочинів може реалізовуватись у різний час, здійснюватися різними способами, у різних місцях. І, відповідно, кожна з дій відносно різних потерпілих може бути вчинена різними членами злочинної групи. Саме в цьому, в першу чергу, полягає складність проваджень розглянутої категорії.

До того ж, під час розслідування переважної більшості злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків слідчим доводиться паралельно встановлювати й досліджувати дві групи обставин. По-перше, це обставини, які стосуються саме злочину проти моральності. По-друге, це обставини, які стосуються групового або організованого характеру вчиненого злочину. При цьому слід використовувати наукові рекомендації, розроблені спеціально для відповідної категорії кримінальних проваджень.

Список використаних джерел: 1. Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 475 с. 2. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тищенко ; Одес. нац. юрид. акад. – О. : Фенікс, 2007. – 360 с. 3. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/paгаo968#o968>. – Редакція від 04.07.2013. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Редакція від 11.08.2013.

Надійшла до редколегії 05.11.2013

Малярова В. О. Обстоятельства, подлежащие установлению во время расследования преступлений против моральности в сфере половых отношений

Систематизированы обстоятельства, подлежащие установлению при расследовании преступлений против нравственности в сфере половых отношений. Предложен обобщённый перечень обстоятельств, которые детализируются в процессе планирования расследования каждого конкретного преступления против нравственности в сфере половых отношений. Перечень этих обстоятельств формируется с учетом уголовно-правовых признаков самого преступления и особенностей следственной ситуации, складывающейся на определенном этапе расследования.

Ключевые слова: уголовное производство; предмет доказывания; преступления против нравственности; сфера половых отношений; обстоятельства, подлежащие установлению; криминалистическая характеристика.

Malyarova V. O. Circumstances that must be established while investigating crimes against morality in sexual intercourse

One of the typical indicators of social health of any society is the attitude of the scope of sex. This very important and sometimes hidden part of the life of a young man, whose only identity is formed, causing sometimes decisive influence on the personality development of the inner spiritual structures that eventually makes its creator or destroyer, forms the personality of the individual moral and psychological character. Purpose of this article is to offer the general list of conditions that must be detailed in the planning of a specific criminal proceedings in crimes investigation against morality in sexual intercourse. The list of conditions taking into account the form of criminal evidence of the crime, the characteristics of the investigative situation prevailing at a given stage of the investigation must be established.

Special attention is also paid to theoretical and practical importance of the considered category in the article. The article is based on the analysis of forensic and investigative practice, special literature devoted to the considered and related problems, as well as own experience; the author defines the range of conditions that are to be established while investigating crimes against morality in sexual intercourse.

Considering the list of circumstances that are to be proved (under the new Criminal Procedural Law), criminological characteristics and structure of offenses' corpus delicti against morality in sexual intercourse, the range of circumstances that have to be established during the investigation is researched in the article.

Keywords: criminal proceedings; subject of proof, crimes against morality, circumstances that are to be proved, sphere of sexual relations, criminological characteristics.

